

TAJEMNICE JAPOŃSKICH LALEK¹

ESTERA ŻEROMSKA

Japończycy zawsze przypisywali lalkom szczególne, sakralne znaczenie. Przenosili na nie własne nieszczęścia, następnie palili, spuszczały z nurtem rzeki lub kładli na morskie fale, ponieważ wierzyli, że w ten sposób zdołają skutecznie oddalić od siebie wszelkie nieszczęścia, a w szczególności choroby. Za pośrednictwem lalek modlili się też o przyjście na świat dziecka lub o urodzajne plony. Przekonanie, że lalka ma duszę sprawia, iż mieszkańcy archipelagu do dziś chętnie obdarowują się lalkami, a ponadto nadal tradycyjnie posługują się nimi podczas wielu shintoistycznych festiwali religijnych (*matsuri*). Zanim zatem lalki, jak na Zachodzie, zaczęły służyć dzieciom jako zwykłe zabawki, przeważnie były otaczanymi czcią przedmiotami sakralnymi.

W Japonii w ciągu długich wieków powstało wiele rodzajów lalek wyrażających różniących się pod względem kształtu czy wielkości. Wykonywano je między innymi z gliny, drewna, bambusa, słomy, papieru, tkaniny. Na tle niezliczonych odmian wyróżniają się między innymi lalki *hina*, *kokeshi*, *dashi-ningyō*, a także lalki teatralne.

Hina

Historia lalek *hina* (dosł. dziewczynka, księżniczka) rozpoczyna się w starożytności, kiedy wykorzystywane były do celów rytualnych, ale od drugiej połowy XIX wieku traktowano je już przeważnie jako zwykłe ozdoby, co wpłynęło na rozwój festiwalu zwanego *hina-matsuri* (dosł. festiwal dziewcząt, festi-

¹ Jest to fragment wykładu wygłoszonego 25 maja 2011 r. w ramach cyklu wykładów otwartych Wydziału Neofilologii UAM.

wal lalek *hina*), obchodzonego co roku 3 marca i traktowanego jako święto dziewczynek. Obecnie jest to jedno z najpopularniejszych i najważniejszych japońskich świąt znanych również na całym świecie.

Podstawowym elementem tego święta są lalki *hina* ubrane w stroje będące miniaturą autentycznych ubiorów średniowiecznych dworzan. Lalki przedstawiają parę cesarską wraz ze świtą. Wyposażone w rozmaite akcesoria (wachlarze, instrumenty muzyczne, meble, zastawy stołowe, powozy...) są eksponowane na specjalnych, siedmiostopniowych podestach (*hinadan*) pokrytych czerwonym sukniem. Wielkość podestu może być rozmaita – od kilkucentymetrowych miniatur do kilkudziesięciometrowych konstrukcji. Usytuowanie poszczególnych figur na poszczególnych stopniach określają zasady. Według jednej z nich na najwyższym poziomie powinien się znajdować cesarz z małżonką.

W różnych okresach *hina* wytwarzano z różnych materiałów (z gliny, papieru, efektownych tkanin czy drewna) i nadawano im rozmaite kształty. Odmienności stylistyczne wynikają też z lokalnej specyfiki. Obecnie wiele egzemplarzy ma wartość prawdziwych dzieł sztuki. Szczególnie cenione są te, które od dziesiątek lat były przekazywane z córki na matkę – z pokolenia na pokolenie.

Kokeshi

Proste w formie (głowa osadzona na podłużnym korpusie bez zaznaczonych kończyn) i bardzo trwałe lalki *kokeshi*² są rzeźbione z twardego drewna, na którym następnie maluje się elementy twarzy i ubioru. Figurki odznaczają się dużymi walorami artystycznymi. Należą do najbardziej popularnych japońskich lalek drewnianych, choć ich rodowód sięga zaledwie początku XIX wieku. Wówczas zaczęły być one sprzedawane jako zwykłe pamiątki w miejscowościach uzdrowiskowych położonych na północy głównej japońskiej wyspy Honshū, czyli w (dotkniętym niedawno falą tsunami) rejonie Tōhoku, dokąd chętnie udawali się na odpoczynek rolnicy. Podobno *kokeshi* największą radość sprawiały dzieciom, zwłaszcza z ubogich, górskich wiosek. Szybko jednak przypisano im różne ważne znaczenia. Utrwaliła się między innymi wiara w to, że symbolizują matkę albo że chronią dzieci przed nieszczęściami. Najbardziej rozpowszechnione wydaje się jednak przynębiające przekonanie, że *kokeshi* przedstawiały dzieci zmarłe z głodu lub nienarodzone (z powodu poronienia lub świadomej aborcji). Ich podobizny w postaci drewnianych figurek wykonywali zrozpaczeni rodzice, aby za ich pośrednictwem modlić się do Buddy o zbawienie utraconych pociech.

² Etymologia słowa *kokeshi* nie jest jasna. Może być ono zapisywane różnymi ideogramami o wielu znaczeniach. Nie ma również pewności co do pochodzenia lalek *kokeshi*.

Pod koniec XIX wieku *kokeshi* stały się również obiektem pożądania wielu dorosłych, zwłaszcza tych, którzy zaczęli je z pasją kolekcjonować (i nadal to robią). Najcenniejsze egzemplarze są eksponowane w muzeach. O popularności i wadze *kokeshi* może świadczyć dodatkowo fakt, że od końca lat dwudziestych XX wieku powstało wiele poważnych prac naukowych na ich temat – w Japonii i za granicą. Dzięki temu obecnie te drewniane figurki należą do najlepiej rozpoznawalnych odmian japońskich lalek w świecie. W Japonii natomiast *kokeshi* są jednym z najbardziej popularnych symboli rejonu Tōhoku.

Dashi-ningyō

Dashi-ningyō są dużymi figurami ustawianymi na wielkich wozach *dashi* (wóz-góra; inaczej: *sansha*), których wysokość przekracza 30 metrów, a ciężar może dochodzić do kilku ton. Do dziś z takich lalek słyną jedne z najbardziej popularnych japońskich festiwali religijnych (*matsuri*), wśród których wyróżnia się *kawagoe-matsuri* – organizowany od ponad 350 lat w październiku w miejscowości Kawagoe niedaleko Tokio (pref. Saitama). W okresie Tokugawa (1600–1868) miejscowość tę nazywano Koedo, czyli Małym Edo (obecne Tokio). Dziś docenia się jej tradycyjną, urokliwą zabudowę architektoniczną umożliwiającą przenoszenie się w przeszłość i wyobrażanie sobie, jak w epoce świetności żywiłowej kultury mieszczańskiej wyglądała obecna, zniszczona podczas drugiej wojny światowej stolica kraju, będąca dla ówczesnych mieszkańców Kawagoe wzorcem do naśladowania.

Ważnym aspektem uroczystości *kawagoe-matsuri* jest rywalizacja między mieszkańcami wszystkich dzielnic miasta, których reprezentanci wyruszają na ulice na wozach *dashi* tworzących efektowną procesję. Każda dzielnica ma własny wóz o nieco innym wyglądzie. Uroczystości polegają na przejeżdżaniu ustaloną trasą blisko trzydziestu *dashi* przy dźwiękach charakterystycznej dla tego festiwalu melodii wygrywanej przez orkiestrę zajmującą miejsce na każdym wozie. W rytm festiwalowej muzyki na specjalnej platformie wozu wykonywane są rozmaite tańce, niektóre maskach.

Najbardziej emocjonującymi i oczekiwanyymi przez wszystkich uczestników momentami podczas tego festiwalu jest walka zespołów znajdujących się w wozach, które mijają się na jednym z największych skrzyżowań w mieście. Ustawione są wówczas frontem do siebie. Te odbywające się pośród tłumu ludzi, w zgiełku i ścisisku, niebezpieczne starcia (*hikka-awase*) są szczególnie atrakcyjne nocą rozświetlaną światłem lampionów zdobiących *dashi*. W chwale zwycięstwa odjeżdża ten wóz, którego muzycy zdołają zagłuszyć dźwięki instrumentów przeciwnika i wybić go z rytmu. Ma to zapewne związek z odwiecznym przekonaniem, że człowiek porozumiewa się z bóstwami za pośrednictwem dźwięków.

Mijanie się wozów *dashi* oznacza spotkanie (*taimen*) i wzajemne pozdrowienie się bóstw, które tymczasowo przebywają w ustawionych na dachach lalkach (*dashi-ningyō*) o blisko siedmiometrowej wysokości. Ich wizerunki mogą przedstawiać postaci mitologiczne, legendarne, literackie lub historyczne, a także wykonawców różnych tradycyjnych tańców japońskich.

Lalki *dashi-ningyō* stanowiły jedną z inspiracji twórców lalek teatralnych (*jōruri/bunraku*).

Lalki teatralne

Lalki teatralne powstały na początku XVII wieku wraz z pojawieniem się *jōruri* powszechnie kojarzonego również z nazwą *bunraku*³. Początkowo lalki te były małe, lekkie, osadzone na kiju. Prosta budowa powodowała, że bez trudu mogły być animowane przez jedną osobę. Stopniowo jednak zaczęły być one wyposażane w ruchome elementy i z czasem stały się znacznie większe, a ich ciężar dochodził nawet do dwudziestu kilogramów. Opracowano więc technikę trzyosobowej animacji – unikalnej w skali świata. Animator główny (*omozukai*) odpowiada za całą lalkę, ale porusza tylko głowę i prawą ręką. Lewą ręką manipuluje animator zwany *hidarizukai* (animator lewej ręki), a dolną częścią ciała – *ashizukai* (animator nóg).

Za najważniejszy element lalki *bunraku* uważa się głowę. Jest ich wiele odmian. Przedstawiają różne typy postaci – kobiecych i męskich, młodych i starych, pozytywnych i negatywnych. Niektóre głowy są wyposażone w ruchome elementy i mechanizmy umożliwiające błyskawiczną zmianę ekspresji. Wyłącznie do jednej roli przypisane są tylko nieliczne głowy, ale większość z nich może być wykorzystywana jako wizerunek wielu postaci z różnych sztuk.

Lalki *bunraku* zachwycają swą urodą dzieci i dorosłych. Obecnie stanowią inspirację dla wielu twórców teatralnych na całym świecie. Przede wszystkim jednak są ukoronowaniem kilkutysięcznej tradycji lalkowej Japonii.

Bibliografia

- Kawagoe-matsuri-no dashi-gyōji* (Święto wozów *dashi* używanych podczas *kawagoe-matsuri*), Kawagoe-shi Kyōiku Iinkai, Kawagoe 2002.
- Saitō Ryōsuke, *Nihon-ningyō-omocha-jiten* (Encyklopedia japońskich lalek i zabawek), Tōkyō-dō Shuppan, Tōkyō 1997.
- Yamada Tokubee, *Nihon-ningyō-shi* (Historia japońskich lalek), Kōdansha Gakujutsu Bunko, Tōkyō 1962.

³ Szerzej na temat japońskiego teatru lalkowego zob.: *Japoński teatr klasyczny: korzenie i metamorfozy*, tom 2: *kabuki, bunraku*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2010.